

Г. А. ЦІРАТ

РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНУ ТА МІЖНАРОДНОГО ДОГОВОРУ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ВЗАЄМНОСТІ ПРИ ВИЗНАННІ ТА ВИКОНАННІ ІНОЗЕМНИХ СУДОВИХ РІШЕНЬ

Розглянуто різні підходи до регулювання взаємності при визнанні та приведенні до виконання іноземних судових рішень як на національно-правовому, так і міжнародно-правовому рівнях, а також роль та місце міжнародного договору в забезпеченні режиму взаємності в зазначених питаннях.

Ключові слова: іноземне судове рішення, визнання та виконання судового рішення, взаємність, міжнародний договір, закон.

Рассмотрены различные подходы в регулировании взаимности при признании и приведении в исполнение иностранных судебных решений, как на национально-правовом, так и международно-правовом уровнях, а также роль и место международного договора в обеспечении режима взаимности в данных вопросах.

Ключевые слова: иностранное судебное решение, признание и исполнение судебного решения, взаимность, международный договор, закон.

The article considers different ways in regulation of reciprocity at recognition and enforcement of foreign judgments both on national and international level as well as role and place of international treaty in maintenance of reciprocity regime in stated issues.

Key words: foreign judgment, recognition and enforcement of foreign judgment, reciprocity, international treaty, law.

Радянська, а згодом і вітчизняна наука та законодавство розглядали міжнародний договір як абсолютну умову, за наявності якої рішення іноземних судів допускалися до визнання та виконання. При цьому наявність міжнародного договору прямо не пов'язувалася з вирішенням питання встановлення режиму взаємності з відповідними державами, який, власне, і є суттєвою та одною з ключових складових інституту визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних та комерційних справах. Як пов'язані між собою взаємність та міжнародний договір, наскільки вимога про наявність міжнародного договору як умова допуску рішення іноземного суду до виконання відповідає загальносвітовим тенденціям, чи є взаємність нині необхідною умовою для виконання рішень іноземних судів, чим вона регулюється та забезпечується?

Загальновизнаним є розуміння того, що судове рішення, ухвалене в цивільній справі, має силу лише в межах держави, суд якої таке рішення виніс¹. У разі розгляду справ за участю іноземного елемента часто виникає потреба у виконанні рішення, яке винесено судом однієї держави проти особи, яка знаходиться на території іншої держави, або активи (майно, гроші, цінні папери, частки у статутному капіталі товариств тощо) знаходяться на території держави іншої, ніж та, суд якої ухвалив відповідне рішення. У таких випадках виникає потреба у поширенні дії рішення суду однієї держави на територію іншої держави із збереженням суті та юридичної сили самого рішення. Таке «поширення» дії судового рішення, постановленого судом однієї держави на територію іншої держави, можливе лише за «згодою» останньої і регулюється її внутрішньо-правовими нормами.

Регулювання цього інституту на національному рівні дуже різноманітне, залежить від багатьох чинників історичного, соціального та правового характеру та

слабо піддається уніфікації з огляду на іноді принципово різні підходи, покладені в основу систем загального та континентального (цивільного) права. При цьому надання однією державою певного режиму визнання та виконання судових рішень, прийнятих судами інших держав, не зобов'язує останні надавати такий самий режим виконання для рішень судів цієї держави, тобто встановлювати режим взаємності. Як справедливо вказує російський вчений І. В. Дробязкіна, «оскільки не існує загальнодержавної норми міжнародного права, яка зобов'язувала б державу визнавати та виконувати іноземні судові рішення, то за відсутності міжнародного договору кожна держава вільна визначати, чи буде вона визнавати і виконувати судові акти іноземних держав та на яких умовах»². Асиметрія у режимах, що надає кожна держава для виконання рішень, ухвалених судами інших держав, суперечить доктрині суверенітету держав та їх рівності. Як вказував чехословацький правознавець В. Штейнер, «іноземне судове рішення ... завжди є виявом іноземного судового, а в кінцевому підсумку, державного суверенітету»³. Тому допуск іноземних судових рішень до виконання на власній території ставиться державами в залежність від аналогічного допуску з боку інших держав, тобто на принципі взаємності.

За критерієм ставлення до взаємності як умови визнання та виконання іноземних судових рішень держави можна поділити на дві групи: ті, що не пов'язують виконання на їх території рішень іноземних судів з наявністю взаємності, та ті, що розглядають взаємність як одну з необхідних умов такого визнання та виконання. До першої групи належать такі, наприклад, держави, як Швейцарія⁴ та Італія⁵, національне законодавство яких не встановлює вимоги взаємності при вирішенні питання про визнання та виконання на їх території рішень судів іноземних держав. Ця група за чисельністю набагато менша за іншу, до якої належать, наприклад, Туреччина, Грузія, Чехія, Угорщина, Російська Федерація, Німеччина, Англія, деякі штати Сполучених Штатів Америки, Україна та багато інших держав. Законодавство всіх вказаних держав визнає взаємність як умову для виконання іноземних судових рішень на їх території, але регулює її по-різному. Так, угорський закон вимагає взаємності лише для виконання судових рішень, ухвалених у спорах з певного обмеженого кола спірних правовідносин, до яких він відносить рішення з майново-правових вимог та рішення з питань знаходження дитини. Такі рішення можуть виконуватися на території Угорщини лише за наявності «міжнародного договору або взаємності»⁶. Турецький закон розповсюджує вимогу про взаємність на всі рішення, незалежно від характеру спірних відносин і при цьому така взаємність може бути забезпечена як наявністю міжнародного договору, так і правовими положеннями держави походження судового рішення або практикою⁷. Закон Грузії про міжнародне приватне право розглядає взаємність як умову виконання всіх іноземних судових рішень незалежно від їх характеру, але не вказує, як саме така взаємність має бути забезпечена⁸. Згадані приклади свідчать, по-перше, про те, що вимога національного закону про взаємність не обов'язково має забезпечуватися міжнародним договором, по-друге, вона може стосуватися не всіх рішень, а лише тих, що постановлені з певних питань, які, можливо, є досить чутливими та важливими за правовими наслідками для певної держави, та, по-третє, наявність самого міжнародного договору розглядається виключно як спосіб забезпечення взаємності.

Законодавство багатьох держав, що утворилися внаслідок розпаду СРСР, сприйняли підхід, на якому будувалося законодавство СРСР з питань виконання іноземних судових рішень⁹, який полягав у тому, що «примусове виконання в

СРСР рішень іноземних судів ... можливе лише у випадках, передбачених ... міжнародними угодами Радянського Союзу»¹⁰. Такий підхід зберігся у Цивільному процесуальному кодексі (надалі – ЦПК) РФ¹¹, був закріплений у ЦПК України, але згодом під впливом норм закону України про міжнародне приватне право¹² відповідні норми ЦПК зазнали змін, та підхід, покладений в їх основу, трансформувався в більш сучасний, де взаємність може забезпечуватися міжнародним договором, а за його відсутності вважається, що взаємність презюмується, якщо не доведено інше¹³.

У Сполучених Штатах регулювання визнання та виконання іноземних судових рішень з грошових вимог регулюється на рівні законодавства окремих штатів. Основу регулювання вказаного інституту було сформовано прецедентною справою *Hilton v. Guyot* (1895 р.)¹⁴, в основу якої покладено принцип міжнародної ввічливості, презумпцію визнання іноземних судових рішень та взаємність без жодних вимог до наявності міжнародного договору. Підходи загального права, які сформульовані вказаною справою, застосовуються 20 штатами при вирішенні питань визнання іноземних судових рішень. Інші 30 штатів сформували власне законодавство на основі Одноманітного Акта про визнання грошових судових рішень іноземних країн, який було розроблено у 1962 р. Національною конференцією представників з одноманітного права штатів та американської асоціації адвокатів¹⁵.

Як бачимо, далеко не всі держави, закони яких передбачають вимогу взаємності як умову визнання іноземних судових рішень, не вказують на міжнародний договір як форму чи спосіб забезпечення або встановлення такої взаємності. Особливо це стосується держав системи загального права. З урахуванням того, що умови визнання та виконання рішень судів іноземних держав визначає кожна держава самостійно – це її суверенне право, і не треба «узгоджувати» ці умови з іншими державами, а взаємність, як одна у таких умов, визначається не обов'язково міжнародним договором, у багатьох держав не виникає потреби в укладанні з іншими державами договорів, які регулювали б питання визнання та виконання іноземних судових рішень. Прикладом такої незацікавленості в міжнародно-правовому регулюванні вказаних питань можуть бути Сполучені Штати Америки та Канада. На сьогодні Сполучені Штати взагалі не мають жодного міжнародного договору, ані двостороннього, ані багатостороннього з питань взаємного визнання та виконання судових рішень¹⁶, а Канада має лише одну конвенцію з питань визнання та виконання судових рішень з Великою Британією¹⁷.

Іншого підходу до ролі та місця міжнародних договорів у регулюванні визнання та виконання іноземних судових рішень дотримуються нові пострадянські держави та держави Східної Європи. Наприклад, Україна та Росія мають десятки двосторонніх міжнародних договорів про правову допомогу в цивільних справах, в яких містяться норми, що забезпечують взаємність та регулюють певні аспекти визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних, сімейних та комерційних справах. У рамках Співдружності незалежних держав діють такі багатосторонні міжнародні договори, як Угода 1992 р.¹⁸ та дві Конвенції 1993¹⁹ та 2002 років²⁰, які також містять норми щодо визнання та виконання судових рішень, постановлених у судових справах в рамках їх сфери дії.

У практиці країн континентальної Європи у встановленні взаємності у питаннях визнання та виконання іноземних судових рішень значну роль відігравали двосторонні договори про визнання та виконання судових рішень у цивільних

справах, де діяли десятки таких договорів та конвенцій (див. перелік двосторонніх договорів, які замінили Конвенції 1968 р. та 1988 р.). Зі створенням ЄС, ЕАВТ, а згодом і ЄС місце, яке займали двосторонні договори, зайняли багатосторонні конвенції, такі як Брюссельська конвенція 1968 р.²¹, так звана паралельна, Конвенція Лугано 1988 р.²², а після створення Європейського Союзу – Регламент 44/2001²³. У відносинах між Данією та рештою держав-членів ЄС діє Угода 2005 р.²⁴, між державами-членами ЄС та ЕАВТ діє Конвенція 2007 р.²⁵, які замінили Конвенцію Лугано 1988 р. Всі вказані міжнародні договори та акти присвячені насамперед забезпеченню виконання принципу взаємності у відносинах між державами-учасниками шляхом: а) закріплення взаємних зобов'язань держав-учасниць на певних умовах виконувати рішення, ухвалені судами інших країн, та б) встановлення одноманітних (стандартних) вимог щодо умов виконання, підстави для відмови тощо.

Зазначене свідчить про значну різноманітність у ставленні держав до ролі міжнародного договору в регулюванні визнання та виконання іноземних судових рішень та способу забезпечення взаємності як, власне, і до самої взаємності як умови допуску іноземного судового рішення до виконання. Одні держави взагалі не мають міжнародних договорів та не пов'язують допуск до виконання іноземних судових рішень з їх наявністю, основну увагу приділяючи національно-правовим способам регулювання вказаних питань, інші держави, навпаки, розглядають наявність міжнародного договору як абсолютну умову для можливості взагалі розглядати питання про визнання та виконання рішення іноземного суду. Країни-члени ЄС надають перевагу багатостороннім міжнародним договорам порівняно з двосторонніми. У практиці України двосторонні договори з вказаних питань переважають: їх укладено з тридцятьома державами, а багатосторонні з десьятьма державами-членами СНД.

Яку роль відіграють міжнародні договори в регулюванні інституту визнання та виконання іноземних судових рішень? Перше – це прийняття державами-учасниками на себе зобов'язань визнавати рішення, ухвалені судами інших держав; по-друге, встановлення однакових вимог до процедур та підстав, з посиланням на які суди можуть відмовляти у виконанні, чим досягається уніфікація та рівні умови, в яких відбувається застосування цього інституту; і по-третє, особливо у багатосторонніх договорах, створення режиму для певних груп країн з певною метою. Яскравим прикладом втілення такого підходу є Європейський Союз. Говорячи про Брюссельську конвенцію 1968 р., автор загального огляду питань визнання та виконання судових рішень в країнах Європи вказував, що ця Конвенція є природним наслідком основи філософії Угоди про Європейську спільноту – в загальному ринку не повинно бути внутрішніх кордонів, які перешкоджали б вільному руху осіб, товарів, послуг та капіталів. Цьому також має слугувати «вільний рух судових рішень», який має забезпечити адекватний правовий захист приватних осіб та компаній. Такий вільний рух судових рішень можливий лише серед країн, між якими існує довіра до правових та судових систем одна одної²⁶. Вказаний «вільний рух судових рішень» запроваджується лише в межах певного кола держав, які відповідають «стандартам» не тільки у ставленні та регулюванні питань визнання та виконання судових рішень, а в самих основах – правові та судові системи яких відповідають певним «стандартам». Отже, завдання, які виконують міжнародні договори та акти в рамках міжнародних організацій та інтеграційних об'єднань на шгталт Європейського Союзу, набагато більші та значніші за встановлення режиму взаємності.

Міжнародні договори виконують не лише функцію забезпечення чи встановлення взаємності у питанні визнання судових рішень, а також відіграють важливу роль у регулюванні багатьох складових інституту визнання та виконання іноземних судових рішень. Але це друге завдання вказаних договорів, на першому місці знаходиться завдання забезпечення взаємності, а юридична та фактична взаємність, у свою чергу, забезпечується встановленням єдиних умов визнання та виконання, які є обов'язковими для судів усіх держав-учасниць відповідного договору, чи то двостороннього, чи багатостороннього. В міжнародних договорах та актах, які прийняті в ЄС, забезпечення взаємності переведено на рівень забезпечення «вільного руху судових рішень» у межах 29 держав-членів, що можна розглядати як найвищий на сьогодні рівень забезпечення взаємності, а саме шляхом встановлення одноманітності в більшості складових інституту визнання та виконання іноземних судових рішень, які взагалі можуть бути предметом міжнародно-правового регулювання та уніфікації.

1. Луц Л.А. Курс международного частного права: В 3 т. – М.: Спарк, 2002. – С. 899.
 2. Дробязкина И.В. Международный гражданский процесс: проблемы и перспективы. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2005. – С. 106. 3. *Международное частное право* / Под общ. ред. Г. К. Матвеева. – К.: Выща школа, 1985. – С. 152–153. 4. *Международное частное право: иностранное законодательство* / Предисл. Маковского А. Л.; Сост. и научн. ред. Жильцов А.Н., Муранов А.И. – М.: Статут, 2002. –С. 629-670. 5. Там само. – С. 322-342. 6. Там само. Параграф 74 Указа 1979 г. № 13. – С. 228-250. 7. Там само. – С. 574-588. 8. Там само. – С. 91-109. 9. Луц Л. А. Цит. работа. – С. 918. 10. *Международное частное право* / Под общ. ред. Г. К. Матвеева. – С. 156-157. 11. *Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации* от 14.11.2002 № 138-ФЗ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.consultant.ru/popular/gpkrf/>. 12. *Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 року № 2709-IV* (із змінами та доповненнями станом на 25.12.2012 року) // ЛігаБізнесІнформ. 13. *Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV* (із змінами та доповненнями станом на 25.12.2012 року) // ЛігаБізнесІнформ. 14. *Hilton v. Guyot* - 159 U.S. 113 (1895). U.S. Supreme Court. Nos. 130, 34. Argued April 10, 1894. Decided June 3, 1895. 159 U.S. 113. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://supreme.justia.com/cases/federal/us/159/113/>. 15. *International Civil Litigation in United States Courts* / editors: Born G.B., Rutledge P.V. – 4th ed. – Wolters Kluwer, 2007. – P. 1015. 16. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://travel.state.gov/law/judicial/judicial_691.html. 17. *Canada-United Kingdom Civil and Commercial Judgments Convention Act (R.S.C., 1985, c. C-30)* [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-30/page-2.html>. 18. *Угода про порядок вирішення спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності 20.03.1992 року, ратифікована Законом України № 2889-XII від 19.12.1992 року* // Офіційний вісник України. – 2005. – № 12. – Ст. 587. 19. *Конвенція о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам* от 22.01.1993 года, ратифицированная Законом Украины № 240/94-ВР от 10.11.1994 года // Офіційний вісник України. – 2005. – № 44. – Ст. 2824. 20. *Конвенция о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам* от 07.10.2002 года [Електронний ресурс] // ЛігаБізнесІнформ. 21. *Brussels Convention on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters 1968* [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://eur-lex.europa.eu/>. 22. *Lugano Convention on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters 1988* [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://curia.europa.eu/common/reedoc/convention/en/c-textes/lug-idx.htm>. 23. *Council Regulation (EC) No 44/2001 of 22 December 2000 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters* // Official Journal of the European Communities. L 12 16.1.2001. – P. 1–23. 24. *The*

Agreement between European Community and the Kingdom of Denmark on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters, signed at Brussels on 19 October 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/>. **25.** *Convention* on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters 2007 // Official Journal of the European Communities. L 147/5 10.06.2009. – P. 5-28. **26.** *Enforcement of Foreign Judgments Worldwide*. – 2-nd Edition. – Ed. Charles Palto. William G. Horton. Graham & Trotman and International Bar Association. 1993. – P. 153.